

DARKO MATOVAC

Sveučilište u Zadru

Odjel za kroatistiku i slavistiku

Obala kralja Petra Krešimira IV, 2, HR – 23000 Zadar

darko.matovac@gmail.com

STARE HRVATSKE GRAMATIKE NA INTERNETU

U ovome prilogu donosi se popis starih hrvatskih gramatika javno, besplatno i u cijelosti dostupnih za pregledavanje, pretraživanje i preuzimanje na internetskoj usluzi *Google Books*. Cilj je rada potaknuti i olakšati buduća jezikoslovna istraživanja.

KLJUČNE RIJEČI: *gramatike, digitalizacija, slobodan pristup, Google Books.*

1. UVOD

Slobodan pristup informacijama, posebice kada se radi o filološkim istraživanjima, prije svega znači neograničen i jednostavan pristup knjigama i časopisima u kojima su te informacije većinom pohranjene.¹ Knjige i časopisi nastali prije nekoliko stotina godina u pravilu se nisu očuvali u dovoljnom broju primjeraka, a primjerci koji i jesu očuvani u strahu od oštećenja čuvaju se u zatvorenim spremištima knjižnica i arhiva, daleko od očiju onih kojima su namijenjeni. Budući da su nedostupni, ti časopisi i te knjige ne mogu pridonositi potvrđivanju postojećih spoznaja ili razvoju novih, zapravo ne postoje jer ne služe svojoj svrsi (npr. u Anić i dr. 2004) knjiga je određena upravo svojom svrhom, tj. knjiga je "više listova s tekstom ili s tekstom i slikama povezanih zajedničkim hrptom koji su namijenjeni da kao cjelina služe čitanju ili proučavanju"). Tako je i sa starim gramatikama, rječnicima i ostalim jezikoslovnim djelima. Pogled u djela prethodnika, posebice kada se radi o gramatikama, kojima je i posvećen ovaj prilog, može jezikoslovcima pridonijeti u istraživanjima, i to na svim područjima jezikoslovlja – od tradicionalnijih istraživanja, koja ponajprije

---

¹ Ovdje se ne bavimo problemom slobodnoga pristupa informacijama koje proizlaze iz javno financiranih istraživanja, a koje su objavljene u knjigama i znanstvenim časopisima kojima se može pristupiti samo plaćanjem skupih pretplata komercijalnim bazama podataka, što je velik problem suvremene znanosti o kojem se u posljednje vrijeme često raspravlja (imajući to na umu, potrebno je pohvaliti i digitalno objavljivanje znanstvenih časopisa iz područja jezikoslovlja na stranicama *Hrčka* (<http://hrcak.srce.hr/>), središnjeg portala koji na jednom mjestu okuplja hrvatske znanstvene i stručne časopise koji nude otvoreni pristup svojim radovima ili minimalno bibliografskim podatcima i sažetcima svojih radova).

uključuju proučavanje povijesti jezika i tijeka standardizacijskih procesa, do onih suvremenijih, koja u djelima starih gramatičarima traže naznake danas aktualnih teorijskih pretpostavki o jeziku i njegovu funkcioniranju.

Imajući na umu ideju da knjige prije svega trebaju biti dostupne čitateljima, u većini knjižnica i arhiva pristupilo se digitaliziranju starih knjiga i časopisa, tj. njihovu pretvaranju u tzv. elektroničku knjigu ili e-knjigu. To se digitaliziranje u Hrvatskoj, nažalost, ne provodi u dovoljnom obujmu, a rezultati često nisu u potpunosti dostupni javnosti. Što se jezikoslovne građe tiče, točnije rečeno što se tiče starih hrvatskih rječnika, potrebno je svakako istaknuti Portal hrvatske rječničke baštine (<http://crodrop.ffzg.hr/>) koji je nastao kao rezultat znanstvenoga projekta Hrvatska rječnička baština i prikaz rječničkoga znanja. Na Portalu su javno i u cijelosti objavljeni i pretraživi sljedeći rječnici: *Dictionar ili Réchi szlovenszke zvehexa ukup zebrane, u red posztaulyene i Diachkemi zlahkotene* (Juraj Habdelić, Graz, 1670.), *Dizionario illirico-dalmatino-italiano (Slovošlovje dalmatinsko-italijansko)* (Bartol Kašić, rukopis, između 1597. i 1599.), *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmatiae et Ungaricae* (Faust Vrančić, Venecija, 1595.) te *Libelus alphabeticus cum Nonnullis Catheticis additio vocabulario brevi latino, illyrico, germanico* (Slavonija, 1756.). U sklopu projekta digitalizirani su i drugi rječnici, no nisu javno dostupni (popis svih digitaliziranih rječnika nalazi se na poveznici <http://crodrop.ffzg.hr/rjecnici.pdf>). Što se tiče starih hrvatskih gramatika, situacija je nepovoljnija (izuzetak je internetska stranica Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu na kojoj se u sklopu Digitalne zbirke knjiga Zbirke rukopisa i starih knjiga NSK (<http://db.nsk.hr/HeritageDetails.aspx?id=1193>) može pregledati digitalizirana verzija prve gramatike hrvatskog jezika *Institutionum linguae Illyricae libri duo* (Bartol Kašić, Rim, 1604.), ali i već spomenuti rječnik *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmatiae et Ungaricae* (Faust Vrančić, Venecija, 1595.). Što se pak tiče digitalizacije jezikoslovne građe koja se nalazi u inozemnim knjižnicama, bilo da se radi o gramatikama i rječnicima hrvatskoga jezika ili o gramatikama ili rječnicima koje su napisali hrvatski autori, može se zaključiti da je situacija znatno bolja. Naime, velik broj knjižnica uključen je u projekt *Google Books* (<http://books.google.com/>) u sklopu kojega su (neke) knjige pohranjene u tim knjižnicama javno, besplatno i u cijelosti dostupne na internetu – kako za pregledavanje i pretraživanje tako i za preuzimanje. U nastavku ovoga priloga u osnovnim crtama opisuje se usluga *Google Books*, njezine mogućnosti i ograničenja, te se donosi popis starih hrvatskih gramatika koje su u cijelosti dostupne na toj internetskoj usluzi. Potrebno je napomenuti da se ovdje pod nazivom stare hrvatske gramatike misli na gramatike izdane do početka 20. stoljeća, a tomu je tako da bi se što veći broj gramatika našao na popisu, dok se u literaturi, npr. Ham (2006), uvriježilo starim gramatikama smatrati one koje su objavljene prije 1836. godine, tj. one objavljene u predilirskom razdoblju. Također, pod nazivom stare hrvatske gramatike podrazumijevaju se gramatike hrvatskoga jezika, pisane na hrvatskom ili nekom drugom jeziku, ali i gramatike drugih jezika koje su napisali hrvatski jezikoslovci. Potrebno je napomenuti i da se digitalizirane stare hrvatske gramatike nalaze i na nekim drugim internetskim uslugama, npr. *Project Gutenberg* (<http://>

www.gutenberg.org/) ili *Europeana* (<http://www.europeana.eu/>), no ni jedna od tih usluga brojem ponuđenih naslova ne može konkurirati usluzi *Google Books*.²

Svrha je ovoga priloga uputiti na jednostavnu, potpunu i legalnu internetsku dostupnost starih hrvatskih gramatika, a s nadom da će osviještenost dostupnosti tih gramatika pridonijeti raznovrsnim daljnjim jezikoslovnim istraživanjima, ali i istraživanjima povijesti knjige, knjižnica, knjižničnih usluga i sl. Također, osviještenost dostupnosti tih gramatika može doprinijeti nastavi hrvatskoga jezika – od osnovnoškolske do fakultetske razine – jer nastavnici, učitelji i profesori mogu svojim učenicima i studentima i zorno prikazati knjige o kojima se na nastavi uči te time motivirati produbljivanje spoznaja. Potrebno je napomenuti kako se u ovom prilogu pojedine gramatike ne opisuju detaljnije. Većina je tih informacija čitateljima vjerojatno poznata, no ako nekoga zanima koji konkretniji podatak, zasigurno ga može pronaći u nekom od popisa i pregleda hrvatskih gramatika, npr. Ham (2006) ili Marković (2011), ili u pregledima povijesti hrvatskoga jezika, npr. Moguš (2009) ili Katičić et al. (2011) i Katičić et al. (2013).

2. O USLUZI GOOGLE BOOKS

Usluga *Google Books* (<http://books.google.com/>) najveći je i najkontroverzniji³ projekt masovne digitalizacije knjiga (*Project Gutenberg* najstariji je takav projekt s kojim je 1971. godine masovna digitalizacija knjiga i započela). *Google*, privatna tvrtka čije je poslanje prikupiti i organizirati sve informacije te ih učiniti dostupnima i korisnima, projekt je 2004. godine pokrenula u suradnji s knjižnicama Sveučilišta Harvard, Sveučilišta Stanford, Sveučilišta Michigan i Sveučilišta Oxford te u suradnji s Javnom knjižnicom New Yorka, a danas su projektu pridružene brojne knjižnice iz Europe i Sjeverne Amerike. Do travnja 2013. godine *Google* je digitalizirao oko 30 milijuna knjiga, a okvirni plan je do kraja desetljeća digitalizirati svih 130 milijuna jedinstvenih knjiga, koliko *Google* pretpostavlja da postoji na svijetu. Usluga *Google Books* mogla bi tako ostvariti stoljetnu težnju o izgradnji univerzalne knjižnice koja bi sadržavala svo ljudsko znanje (cilj kojemu čovječanstvo teži još od uništenja Aleksandrijske knjižnice).

---

² Također se može spomenuti i da je određeni broj hrvatskih gramatika, ponajprije suvremenih, dostupan preko nelegalnih, no iznimno lako dostupnih internetskih stranica – uzimajući u obzir često lošu opskrbljenost hrvatskih knjižnica suvremenom literaturom, može se reći kako takve stranice imaju iznimno važnu ulogu u razvoju suvremenoga hrvatskog jezikoslovlja, iako to često nije jednostavno javno priznati.

³ Kao javni motiv masovne digitalizacije knjiga najčešće se navodi dostupnost informacija koja potiče obrazovanje, učenje, znanstveni rad, istraživanja, koja dovodi do usavršavanje postojećih i razvoja novih tehnologija, koja potiče stvaranje rječnika, tezaurusa i uopće razvoj jezika, koja potiče spoznaju na svim razinama itd. Tim motivima nitko ne može prigovoriti, no s druge strane *Googleu* se često spočitavaju njegovi skriveni motivi koji uključuju komercijalizaciju znanja, samopromociju, ostvarivanje monopola na informacije, nametanje jezičnoga imperijalizma, izgradnju umjetne inteligencije i sl. Najistaknutiji problem usluge *Google Books* nepoštivanje je autorskih prava zbog čega je *Google* i tužen te je isplatio i odštete. Kontroverze oko *Googleovih* namjera i načina na koji digitalizira knjige usporile su projekt, no potaknule su i niz sličnih projekata koji će svakako ubrzati digitalizaciju te u konačnici niz knjiga učiniti dostupnima javnosti, a time zasigurno i plodonosno utjecati na razvoj znanosti.

Usluga *Google Books* omogućuje pretraživanje cjelovitoga teksta svih knjiga i časopisa koje je *Google* skenirao i pomoću softvera za optičko prepoznavanje znakova pretvorio u tekst te pohranio u svoje baze podataka. Pretraživanjem *Googleove* tražilice ili izravnim pretraživanjem usluge *Google Books* korisnicima se prikazuju rezultati koji ih vode do sučelja pomoću kojega im se omogućuje pregledavanje knjige ili časopisa. Količina teksta koju korisnici mogu vidjeti ovisi o autorskim pravima. Knjige kojima su autorska prava istekla mogu se pregledavati u potpunosti i mogu se u cijelosti preuzeti na računalo. Knjige koje su na neki način zaštićene autorskim pravima ne mogu se pregledavati u cijelosti (neke se mogu djelomično pregledavati, u nekima se mogu vidjeti samo isjecci s ključnim riječima pretraživanja, dok se neke uopće ne mogu pregledavati). Većini dostupnih knjiga istekla su autorska prava te nisu komercijalno dostupne (ako su knjige komercijalno dostupne, *Google* poveznicama upućuje na izdavača i knjižare). *Google* knjige digitalizira iznimno brzo, i do 1000 stranica po satu, te su pogreške učestale (npr. neke stranice su nečitke, pogrešno okrenute ili poslagane krivim redoslijedom), a informacije o autoru, izdavaču, godini izdanja i sl. često su netočne ili krivo zapisane. Zbog toga se u ovome prilogu za svaku staru hrvatsku gramatiku detaljno navodi kako *Google* bilježi i indeksira osnovne bibliografske podatke (naslov, autor, izdavač). Gramatikama se najbrže pristupa upisivanjem točno tih podataka u tražilicu (npr. ponekada upisivanje ispravnih bibliografskih podataka u tražilicu može kao rezultate pretraživanja vratiti informaciju da tražena knjiga ne postoji, a ona je zapravo dostupna, no *Google* je krivo zabilježio bibliografske podatke). Digitalizirane stare hrvatske gramatike navedene u sljedećem poglavlju mogu se u cijelosti pregledavati i pretraživati te se mogu na računalo besplatno preuzeti u obliku pdf dokumenta. Preuzimanje dokumenta omogućeno je preko izbornika smještenoga u gornjem desnom uglu zaslona. Taj izbornik omogućuje i napredno pretraživanje gramatike te prikazivanje gramatike kao običnoga teksta (što omogućuje kopiranje teksta, no program često ne prepoznaje sve znakove ispravno). Također, u okviru toga izbornika dostupna je pomoć kao i pristup usluzi *Moja knjižnica* unutar koje se gramatike mogu spremati i organizirati radi lakšega budućeg pristupa. Čitatelji mogu napisati javnu recenziju svake gramatike, mogu gramatiku podijeliti s drugima pomoću poveznice ili je ugraditi u svoju internetsku stranicu. Do više podataka o gramatici, a koji obuhvaćaju bibliografske podatke, kazalo, poveznice na slične knjige i sl., dolazi se pomoću poveznice *O ovoj knjizi* koja se nalazi s lijeve strane zaslona, odmah ispod okvira za pretraživanje. Ostale mogućnosti sučelja jasne su i jednostavno dostupne. U nastavku se donosi popis starih hrvatskih gramatika koje je na usluzi *Google Books* moguće pretraživati, pregledavati i preuzimati u cijelosti.

3. STARE HRVATSKE GRAMATIKE DOSTUPNE NA USLUZI GOOGLE BOOKS

Najstarija hrvatska gramatika, a ujedno i prva gramatika hrvatskoga jezika, djelo kojim započinje hrvatska gramatikografija, djelo je Pažanina Bartola Kašića i objavljena je na latinskom jeziku 1604. u Rimu. Naziv je gramatike *Institutionum linguae illyricae libri duo*, a taj se naziv u hrvatskim prijevodima pojavljuje kao *Osnove ilirskog jezika u dvije knjige* ili *Osnove hrvatskog jezika* (iako bi možda najopravdaniji naziv bio *Dvije knjige osnova ilirskog jezika*). Za sada postoje samo

dva pretiska te gramatike s prijevodima na hrvatski jezik (Bartul Kašić 2005; Bartol Kašić 2002), a zanimljivo je primijetiti kako pretiska te gramatike uopće nije ni bilo sve do zadnje četvrtine 20. stoljeća, a i tada se pojavio na njemačkom govornom području. Prvi hrvatski pretisak objavljen je 1990. u časopisu *Most*. Na usluzi *Google Books* dostupna je u cijelosti knjiga pohranjena u Središnjoj nacionalnoj knjižnici Rima, a knjiga je digitalizirana 24. lipnja 2013. (naslov: *Institutionum linguae illyricae libri duo. Authore Bartholomaeo Cassio Curictensi Societatis Iesu*, autor: *Bartol Kasic*, izdavač: *apud Aloysium Zannettum*, poveznica: <http://goo.gl/UwRsto>). Također, na usluzi *Google Books* navodi se da knjiga ima 189 stranica, no temeljitijim pregledom može se uvidjeti da se radi o 189 numeriranih stranica kojima su pridodane dvije stranice ispravaka naslovljene *Errata sic corrige*, a digitalizirane su i četiri prazne stranice koje dolaze prije naslovne stranice te sedam praznih stranica koje dolaze nakon teksta. Digitaliziran je i omot u kojem se knjiga čuva, a na omotu se mogu pročitati informacije o knjižnici te informacije o klasifikacijama knjige. Na sličan način informacije o broju stranica i kod ostalih gramatika nisu u potpunosti točne pa se u nastavku detalji ne navode.

Od ostalih gramatika napisanih u 17. stoljeću na usluzi *Google Books* u cijelosti je dostupna gramatika isusovca Jakova Mikalje *Grammatika talianska u kratho illi kratak nauk za naucitti latinski jezik*. Ta gramatika objavljena je 1649. u Loretu u sklopu knjige *Blago jezika slovinskoga*. Na usluzi *Google Books* dostupan je primjerak iz Austrijske nacionalne knjižnice, digitaliziran 14. svibnja 2012. (naslov: *Blago jezika slovinskoga (etc.) - Thesaurus linguae illyricae sive dictionarium illyricum, in quo verba illyrica italice et latine redduntur. - Laureti, Seraphinus 1649*, ime autora: *Jacobus Micalia*, izdavač: *Seraphinus*, poveznica: <http://goo.gl/lbiXrh>).

Prva od gramatika napisanih u 18. stoljeću dostupna je *Grammatica latino-illyrica* Lovre Šitovića Ljubušaka. Ta gramatika izašla je prvi put 1713. u Veneciji, a ponovljena izdanja obavljena su 1742. i 1781. Na usluzi *Google Books* dostupno je prvo izdanje, pohranjeno u Knjižnici pokrajine Bavarske, digitalizirano 1. srpnja 2011. (naslov: *Grammatica latino-illyrica*, autor: *Laurentius de Gliubuschi*, izdavač: nije naveden, poveznica: <http://goo.gl/smb5hZ>).

Nadalje, na usluzi *Google Books* dostupna je i gramatika Ardelija Della Belle *Istruzioni grammaticalli della lingua illirica*. Prema Ham (2006) i Markoviću (2011) ta gramatika objavljena je kao dio rječnika *Dizionario Italiano, Latino, Illirico* prvi put 1728. u Veneciji, drugi put 1785. u Dubrovniku te samostalno pod nazivom *Principi elementari della grammatica illirica* u Dubrovniku 1837. Pretraživanjem se pokazalo da je na usluzi *Google Books* dostupno nekoliko primjeraka te gramatike, a iznenađujuće je da pretraživanje pokazuje i da je dostupno izdanje iz 1725., koje se ne spominje u literaturi. Prema *Google Booksu* izdanje iz 1725. digitalizirano je 2. svibnja 2013., a digitalizirani primjerak pohranjen je u knjižnici Sveučilišta Indiana (naslov: *Dizionario italiano, latino, illirico: Cui si permettono alcuni Avvertimenti per iscrivere, e con facilità maggiore leggere le Voci Illiriche, scritte con Caratteri Italiani : Ed anche una brevè Grammatica per apprendre con proprietà la Lingua Illirica : Con in fine l'indice Latino-Italicus*, autor: *Ardelio Della Bella*, izdavač: *Presso Cristoforo Zann*, poveznica: <http://goo.gl/IzfDzQ>). Odmah je potrebno napomenuti da se tu ne radi o senzacionalnom pojavljivanju do sada nepoznatoga izdanja te gramatike, već da je prilikom digitalizacije knjige došlo do pogreške, tj. uređaj za

digitalizaciju nije u potpunosti očitao desni rub naslovne stranice te je zbog toga sustav za optičko prepoznavanje znakova neispravno zabilježio godinu izdavanja kao MDCCXXV, umjesto ispravne godine MDCCXXVIII. To je zoran primjer kako informacijama na usluzi *Google Books* uvijek treba pristupati s oprezom. Nadalje, izdanje iz 1728. dostupno je u još dvama primjercima. Prvi primjerak digitaliziran je 25. studenog 2011. i nalazi se u Austrijskoj nacionalnoj knjižnici (naslov: *Dizionario italiano, latino, illirici (etc.)*, autor: *Ardelio della Bella*, izdavač: *Christoforo Zann*, poveznica: <http://goo.gl/md76jh>), a drugi je digitaliziran 3. siječnja 2014. i nalazi se u Središnjoj nacionalnoj knjižnici Rima (naslov: *Dizionario italiano, latino, illirico, cui si permettono alcuni avvertimenti per iscrivere, e con facilità maggiore leggere le voci illiriche, scritte con caratteri italiani, ed anche una breve grammatica per apprendere con proprietà la lingua illirica. Con in fine l'indice latino-italicus. Opera del p. Ardelio della Bella della compagnia di Giesu dedicata all' excell. k. Carlo Pisani*, autor: *Ardelio Della Bella*, izdavač: *presso Cristoforo Zanne*, poveznica: <http://goo.gl/rACl03>). Dvosveščano izdanje iz 1785. digitalizirano je 18. prosinca 2007., a nalazi se u knjižnici Sveučilišta Harvard (naslov: *Dizionario italiano-latino-illirico a cui si premettono alcune brevi istruzioni grammaticali*, autor: *Ardelio Della Bella*, izdavač: nije naveden, poveznica: <http://goo.gl/OQNq6g>). Izdanje iz 1837. digitalizirano je 14. lipnja 2011., a nalazi se u Knjižnici pokrajine Bavarske (naslov: *Principj elementari della grammatica illirica premessi al dizionario italiano-latino-illirico*, autor: *Ardelio Della Bella*, izdavač: *Martecchini*, poveznica: <http://goo.gl/jBcrMu>).

Gramatika Matije Antuna Reljkovića *Nova slavonska i nimacska grammatika – Neue Slavonische und Deutsche Grammatik* objavljena je prvi put 1767. u Zagrebu, a zatim 1774. i 1789. u Beču. Na usluzi *Google Books* dostupno je izdanje iz 1789., koje se nalazi u knjižnici Sveučilišta Oxford i digitalizirano je 28. lipnja 2007. (naslov: *Nova slavonska i nimacska grammatika. Neue Slavonisch - und deutsche Grammatik. Darnach folget ein Vocabularium, slavonisch und deutsch, nebst einem Auszug der gemeinsten Gespräche*, autor: *Mathias Antonius Relkovich*, izdavač: nije naveden, poveznica: <http://goo.gl/e4qaCr>).

Gramatika Marijana Lanosovića *Neue Einleitung zur slavonischen Sprache...* izdana je u Osijeku 1778. i 1789., a treće izdanje objavljeno je 1795. pod nazivom *Anleitung zur slavonischen Sprachlere...* u Pešti (Ofen). Na usluzi *Google Books* u cijelosti je dostupno samo treće izdanje, koje se nalazi u Knjižnici pokrajine Bavarske, a digitalizirano je 14. lipnja 2011. (naslov: *Anleitung zur Slavonischen Sprachlehre* autor: *Marijan Lanosović*, izdavač: nije naveden, poveznica: <http://goo.gl/00MUNr>).

Gramatika Ignacija Szentmártonyja *Einleitung zur kroatischen Sprachlehre für Teutsche* objavljena je u Varaždinu 1783., a na usluzi *Google Books* dostupan je primjerak pohranjen u Knjižnici pokrajine Bavarske, digitaliziran 14. lipnja 2011. (naslov: *Einleitung zur kroatischen Sprachlehre für Teutsche*, autor: *Ignác Szent-Mártony*, izdavač: nije naveden, poveznica: <http://goo.gl/PhqQ5j>).

Posljednja gramatika iz 18. stoljeća dostupna na usluzi *Google Books* je *Horvaczka grammatika oder Kroatische Sprachlehre*, objavljena 1810. u Zagrebu. Autorstvo te gramatike predmetom je rasprava – prema jednima, npr. Marković

(2011), radi se o trećem izdanju gramatike *Kroatische Sprachlehre oder Anweisung für Deutsche* Franza Korniga, koja je prethodno objavljena u Zagrebu 1790. i 1795., dok se prema drugima, npr. Klinčić (2011), radi o posthumno objavljenom djelu Josipa Ernsta Matijevića. Primjerak pohranjen u Knjižnici pokrajine Bavarske digitaliziran je 27. lipnja 2011. (naslov: *Horvaczka grammatika, oder Kroatische Sprachlehre: Zum Gebrauch aller jener bes. d. Deutschen Kroatiens Einwohner...*, autor: nije naveden, izdavač: *Novoßel*, poveznica: <http://goo.gl/ao52pM>).

Od gramatika napisanih u 19. stoljeću prva je dostupna *Grammatica illirica* Josipa Voltića, izdana u Beču 1803. Gramatika je dio rječnika *Ricsoslovník illirickoga, italianskoga i nimacskoga jezika s' jednom pridpostavljenom grammatikom illi pismenstvom*. Na usluzi *Google Books* dostupna je knjiga pohranjena u knjižnici Sveučilišta Columbia, digitalizirana 20. siječnja 2009. (naslov: *Ricsoslovník (vocabolario-woerterbuch) illirickoga italianskoga i nimacskoga jezika s'jednom pridpostavljenom grammatikom illi pismenstvom*, autor: *Josip Voltić*, izdavač: *U Pritesctenici Kurtzbecka*, poveznica: <http://goo.gl/KVfGrL>).

Grammatica della lingua Illirica Franje Marije Appendinija ima čak četiri izdanja – 1808., 1828., 1838. i 1850. – sva objavljena u Dubrovniku. Izdanje iz 1808. dostupno je u dvama primjercima. Prvi primjerak digitaliziran je 22. kolovoza 2007., a pohranjen je u knjižnici Sveučilišta Oxford (naslov: *Grammatica della lingua Illirica*, autor: *Francesco M. Appendini*, izdavač: nije naveden, poveznica: <http://goo.gl/jwA2v5>), dok je drugi primjerak pohranjen u Knjižnici pokrajine Bavarske, a digitaliziran je 14. lipnja 2011. (naslov: *Grammatica della linguae Illirica*, autor: *Francesco M. Appendini*, izdavač: *Martechini*, poveznica: <http://goo.gl/TKoOBB>). Izdanje iz 1828. također je dostupno u dvama primjercima. Prvi primjerak pohranjen je u knjižnici Sveučilišta Oxford, a digitaliziran je 29. siječnja 2008. (naslov: *Grammatica della lingua illirica*, autor: *Francesco Maria Appendini*, izdavač: nije naveden, poveznica: <http://goo.gl/737q5Y>), dok je drugi primjerak pohranjen u knjižnici Sveučilišta Wisconsin, a digitaliziran je 7. rujna 2012. (naslov: *Grammatica della lingua illirica*, autor: *Francesco Maria Appendini*, izdavač: *Presso A. Martecchini*, poveznica: <http://goo.gl/OBIC0a>). Treće izdanje dostupno je u jednom primjerku, koji se nalazi u Austrijskoj nacionalnoj knjižnici i digitaliziran je 6. ožujka 2012. (naslov: *Grammatica della lingua illirica etc. Terza edizione*, autor: *Francesco-Maria Appendini*, izdavač: *Pietr. Franc. Martecchini*, poveznica: <http://goo.gl/fsxkFx>).

Gramatika Šime Starčevića *Nòvâ ricsôslovica ilirická*, prva gramatika hrvatskog jezika pisana na hrvatskom i prva gramatika u kojoj je opisan danas standardni četveronaglasni sustav, objavljena je 1812. u Trstu, dok je pretisak u izdanju Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje izašao u Zagrebu 2002. Upravo je primjerak tog pretiska, koji se nalazi u knjižnici Sveučilišta Virginia, digitaliziran 24. studenoga 2009. (naslov: *Novâ ricsôslovica ilirická: vojníckoj mladosti krajicsnoj poklonjena*, autor: *Šime Starčević*, izdavač: *Inst. za Hrvatski Jezik i Jezikoslovlje*, poveznica: <http://goo.gl/9TwiBY>). Digitaliziranje ponovljenih izdanja koja su komercijalno dostupna zorno pokazuje kako *Google* krši prava izdavača (može se pretpostaviti da *Google* prije digitalizacije nije upitao Institut za dopuštenje). Nadalje, na usluzi *Google Books* dostupna je i druga gramatika Šime Starčevića naziva *Nòvâ ricsôslovica iliricko-francèzka*, objavljena u Trstu 1812. Digitalizirani

je primjerak pohranjen u knjižnici Sveučilišta Harvard, a digitalizacija je obavljena 25. studenog 2008. (naslov: *Nova ricsoslovica ilirisko-francezka prineshena po S. Starceviču*, autor: *Dominique Joseph Mozin* i *Šime Starčević*, izdavač: *C. Weis*, poveznica: <http://goo.gl/tmO7Sm>).

Gramatika *Jezichnica horvatzko-slavinzka (Kroatisch-slavishe Sprachlehre)* Josipa Đurkovečkog, izdana u Pešti 1826., dostupna je u trima primjercima. Prvi primjerak nalazi su u knjižnici Sveučilišta Harvard, a digitaliziran je 17. prosinca 2007. (naslov: *Kroatisch-slavishe sprachlehre zum nutzen der Slavonier und gebrauche der übrigen auswärtigen nationen: Germ. and Croat*, autor: *Josef Gjurkovechki*, izdavač: *M. Trattner*, poveznica: <http://goo.gl/7kmSnp>). Drugi primjerak nalazi se u Austrijskoj narodnoj knjižnici, a digitaliziran je 24. veljače 2012. (naslov: *Kroatisch-slavishe Sprachlehre zum Nutzen der Slavonier etc.*, autor: *Joseph Gjurkovecki*, izdavač: *Matthias Trattner Edl. v. Petrza*, poveznica: <http://goo.gl/OQrkhy>). Treći primjerak nalazi se u knjižnici Sveučilišta države Ohio, a digitaliziran je 19. rujna 2013. (naslov: *Kroatisch-slavishe sprachlehre*, autor: *Josip Gjurkovečki*, izdavač: nije naveden, poveznica: <http://goo.gl/OTYd1t>).

Grammatik der Illyrischen Sprache Ignjata Alojzija Brlića prvi je put objavljena u Pešti (Ofen) 1833., a sljedeća izdanja, 1842. i 1850., izašla su u Zagrebu. Na usluzi *Google Books* dostupno je prvo izdanje pohranjeno u Knjižnici pokrajine Bavarske i digitalizirano 1. srpnja 2011. (naslov: *Grammatik der illyrischen Sprache: wie solche in Boßnen, Dalmagien, Slawonien, Serbien, Ragusa ... dann von den Illyriern in Banat und Ungarn gesprochen wird*, autor: *Ignjat Alojzije Brlić*, izdavač: nije naveden, poveznica: <http://goo.gl/CcSwRX>). Drugo izdanje dostupno je u dvama primjercima – prvi je primjerak pohranjen u knjižnici Sveučilišta Columbia, a digitaliziran je 10. lipnja 2009. (naslov: *Grammatik der illirischen sprache: wie solche in Dalmatien, Kroatien, Slawonien, Bosnien, Serbien und von den Illiriern in Ungarn gesprochen wird*, autor: *Ignaz Al Berlić*, izdavač: *gedruckt und im verlage bei F. Suppan*, poveznica: <http://goo.gl/yMbj2X>), dok je drugi primjerak pohranjen u knjižnici Sveučilišta Oxford i digitaliziran je 28. veljače 2007. (naslov: *Grammatik der illirischen Sprache, wie solche in Dalmatien, Kroatien, Slawonien, Bosnien, Serbien, und von den Illiriern in Ungarn gesprochen wird*, autor: *Ignjat Alojz Brlić*, izdavač: *Franz Suppan*, poveznica: <http://goo.gl/3sTSyE>). Treće izdanje dostupno je zahvaljujući primjerku pohranjenom u knjižnici Sveučilišta Michigan, digitaliziranom 13. veljače 2009. (naslov: *Grammatik der illirischen Sprache, wie solche in den südslawischen Ländern, Serbien, Bosnien, Slawonien, Dalmatien, Kroatien und von den Illiriern und Serben in Ungarn und der Vojvodina gesprochen wird*, autor: *Ignjat Alojz Brlić*, izdavač: *F. Suppan*, poveznica: <http://goo.gl/Q29M8u>).

Gramatika *Osnova slovnice slavjanske narčja ilirskoga* Vjekoslava Babukića objavljena je u časopisu *Danica ilirska* 1836., a na usluzi *Google Books* dostupna je kao dio pretiska *Danice*. Digitalizirani primjerak pretiska nalazi se u knjižnici Sveučilišta Chicago, a digitaliziran je 25. srpnja 2013. (naslov: *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska, Svesci 1-3*, autor: nije naveden, izdavač: nije naveden, poveznica: <http://goo.gl/KKu2th>). Gramatika je 1839. u Fröhlichevu prijevodu na njemački objavljena i u Beču, a dostupan je primjerak koji se nalazi u knjižnici Sveučilišta Oxford, digitaliziran 1. ožujka 2007. (naslov: *Grundzüge der ilirischen*

Grammatik: durchaus mit der neuen Orthographi, autor: Vjekoslav Babukić, izdavač: J. Wenedikt sel. Witwe, poveznica: <http://goo.gl/ntukWp>). Također je dostupan i primjerak pohranjen u knjižnici Sveučilišta Harvard, digitaliziran 13. siječnja 2009. (naslov: *Vekoslav Babukić's Grundzüge der ilirischen grammatik: durchaus mit der neuen orthographie*, autor: Vekoslav Babukic, izdavač: J. Benedikt, poveznica: <http://goo.gl/LKcLs7>), te primjerak pohranjen u Austrijskoj nacionalnoj knjižnici, digitaliziran 3. travnja 2012. (naslov: *Grundzüge der Ilirischen Grammatik,... Mit einer sprachvergleichenden Vorrede von Rudolph Fröhlich*, autor: Vekoslav Babukic, izdavač: Jos. Wenedikt, poveznica: <http://goo.gl/wBJjit>). Nadalje, Babukićeva gramatika objavljena je 1849. u Beču i u prijevodu na talijanski i njemački, a kao dio *Ilirsko-němačko-talianskog malog rěčnika* Josipa Drobnića. Dostupan je primjerak iz knjižnice Sveučilišta Indiana, digitaliziran 1. svibnja 2012. (naslov: *Ilirsko-němačko-talianski mali rěčnik od Josipa Drobnić*, autor: Josip Drobnić, izdavač: Troškom Matice ilirske, poveznica: <http://goo.gl/6cxR66>), te je dostupan primjerak iz knjižnice Sveučilišta Harvard, digitaliziran 9. siječnja 2009. (naslov: *Ilirsko-němačko-talianski mali rěčnik*, autor: Josip Drobnić, izdavač: tiskom jermenskroga manastira, poveznica: <http://goo.gl/D9iXzc>).

Na usluzi *Google Books* dostupna je i Babukićeva *Ilirska slovnica*, objavljena 1854. u Zagrebu. Dostupan je primjerak pohranjen u knjižnici Sveučilišta Harvard, digitaliziran 1. kolovoza 2005. (naslov: *Ilirska slovnica: Sastavi Vekoslav Babukić...*, autor: Vekoslav Babukic, izdavač: Bèrztotiskom nar. tiskarnice dra. L. Gaja, poveznica: <http://goo.gl/G8B1Iw>), te primjerak pohranjen u Javnoj knjižnici New Yorka, digitaliziran 25. travnja 2008. (naslov: *Ilirska slovnica*, autor: Vekoslav Babukić, izdavač: Bèrztotiskom nar. tiskarnice L. Gaja, poveznica: <http://goo.gl/bp6Rdn>).

Grammatik der Kroatischen Mundart Ignaca Kristijanovića objavljena je u Zagrebu 1837. i 1840. Prvo izdanje dostupno je u četirima primjercima – primjerak iz knjižnice Sveučilišta Harvard digitaliziran je 25. rujna 2008. (naslov: *Grammatik der kroatischen Mundart: new bearbeitet und herausgegeben*, autor: Ignjat Kristijanović, izdavač: F. Suppan, poveznica: <http://goo.gl/1rYLh1>), primjerak iz Knjižnice pokrajine Bavarske digitaliziran je 1. srpnja 2011. (naslov: *Grammatik der Kroatischen Mundart*, autor: Ignac Kristianović, izdavač: Suppan, poveznica: <http://goo.gl/hXWiRP>), primjerak iz knjižnice Sveučilišta Oxford digitaliziran je 17. listopada 2006. (naslov: *Grammatik der kroatischen Mundart. Neu bearb.*, autor: Ignaz Kriztianovich, izdavač: nije naveden; poveznica: <http://goo.gl/ZG7TIh>), dok je primjerak iz Austrijske nacionalne knjižnice digitaliziran 27. srpnja 2011. (naslov: *Grammatik der kroatischen Mundart, neu bearb.*, autor: Ignaz Kriztianovich, izdavač: Suppan, poveznica: <http://goo.gl/C2YO10>). Drugo izdanje nosi naslov *Anhang zur Grammatik der Kroatischen Mundart*, a dostupan je primjerak iz Knjižnice pokrajine Bavarske, digitaliziran 1. srpnja 2011. (naslov: *Anhang zur Grammatik der Kroatischen Mundart: Enthaltend: eine Sammlung der nothwendigsten Wörter in der kroatisch-deutschen und deutsch-kroatischen Mundart, nebst verschiedenen sprichwörtlichen Ausdrücken und Redensarten, Sprichwörtern, Gesprächen im Umgange zur Übung im Kroatschreden und zur...*, autor: Ignac Kristianović, izdavač: Suppan, poveznica: <http://goo.gl/tc2qPO>).

Od gramatika Rudolpha Frölicha dostupna je gramatika *Der kleine Ilirer*, tiskana u Beču 1840., te gramatika *Theoretisch-praktische Taschen-Grammatik der ilirischen Sprache*, tiskana u Beču 1850. i 1865. Prva je dostupna kao primjerak iz Knjižnice pokrajine Bavarske, digitaliziran 14. lipnja 2011. (naslov: *Der kleine Ilirer: Enthaltend Ilirische und deutsche Gespräche, eine Sprachlehre und Wörtersammlung*, autor: *Rudolph A. Fröhlich*, izdavač: *Klang*, poveznica: <http://goo.gl/kCUaqG>), dok je druga dostupna kao primjerak iz knjižnice Sveučilišta Oxford, digitaliziran 28. lipnja 2007. (naslov: *Theoretisch-praktische Grammatik der ilirischen Sprache*, autor: *Rudolph A. Fröhlich*, izdavač: nije naveden, poveznica: <http://goo.gl/RQT47s>), te kao primjerak iz Knjižnice pokrajine Bavarske, digitaliziran 14. lipnja 2011. (naslov: *Theoretisch-praktische Grammatik der ilirischen Sprache, wie solche in Kroatien, Slavonien, Dalmatien und der Militärgrenze üblich ist: Mit vielen Gesprächen, Uebungsstücken und einem Wortverzeichnisse*, autor: *R. A. Fröhlich* i *J. Macun*, izdavač: *Wenedikt*, poveznica: <http://goo.gl/VVrFDJ>).

Gramatica della lingua illirica Andrije Stazića objavljena je u Zadru 1850., a na usluzi *Google Books* dostupan je primjerak pohranjen u Knjižnici pokrajine Bavarske, digitaliziran 14. lipnja 2011. (naslov: *Gramatica della lingua illirica*, autor: *Andrea Stazić*, izdavač: *Frat. Battara*, poveznica: <http://goo.gl/NNDACW>). Pretraga usluge *Google Books* pokazuje da je dostupna još jedna gramatika Andrije Stazića. Naziv te gramatike je *Grammatica illirica practica*, a objavljena je u Splitu 1855. i u Trstu 1861. Dostupno je prvo izdanje, primjerak pohranjen u knjižnici Sveučilišta Columbia, digitaliziran 16. siječnja 2009. (naslov: *Grammatica illirica practica: secondo il metodo di Ahn e di Ollendorff: spiegata dal maestro della III. classe nella Scuola normale di Zara*, autor: *Andrea Stazić*, izdavač: *M. V. Piperata*, poveznica: <http://goo.gl/u78SYq>).

Gramatika *Grammatik der illyrischen Sprache, wie solche im Munde und Schrift der Serben und Kroaten gebräuchlich ist* Andrije Torkvata Brlića objavljena je u Beču 1854., a na usluzi *Google Books* dostupan je primjerak pohranjen u Knjižnici pokrajine Bavarske, digitaliziran 10. lipnja 2011. (naslov: *Grammatik der Illyrischen Sprache wie solche im Munde und Schrift der Serben und Kroaten gebräuchlich ist von Andreas Torqual Berlić. [Brlic]*, autor: *Andria Torkvato Brlic*, izdavač: *Meckiaristen-Buchdr*, poveznica: <http://goo.gl/B6dcUO>).

Slovnica hèrvatska. Dio I. Rěčoslovje Antuna Mažuranića objavljena je prvi put u Zagrebu 1859., a uslijedila su još tri izdanja – 1861., 1866. i 1869. Na *Google Booksu* dostupno je treće izdanje, primjerak pohranjen u knjižnici Sveučilišta Columbia, digitaliziran 22. siječnja 2009. (naslov: *Slovnica Hèrvatska: za gimnazije i realne škole*, autor: *Antun Mažuranić*, izdavač: *Troškom spisateljevim*, poveznica: <http://goo.gl/67IqPs>).

Skladnja ilirskoga jezika Adolfa Vebera Tkalčevića, prva hrvatska sintaksa, objavljena je u Beču 1859., a drugo izdanje uslijedilo je 1862., također u Beču. Na usluzi *Google Books* dostupno je samo prvo izdanje, knjiga pohranjena u knjižnici Sveučilišta države Pennsylvania, digitalizirana 2. travnja 2009. (naslov: *Skladnja ilirskoga jezika, za niže gimnazije*, autor: *Adolf Weber*, izdavač: *Uc. k. nakladi školskih knjigah*, poveznica: <http://goo.gl/kcniip>).

Gramatika Vatroslava Jagića naslova *Gramatika jezika hèrvackoga. Osnovana na starobugarskoj slověnštini. Dio pèrvi. Glasovi* objavljena je u Zagrebu 1864., a na usluzi *Google Books* dostupan je primjerak pohranjen u knjižnici Sveučilišta Michigan, digitaliziran 28. listopada 2006. (naslov: *Gramatika jezika hèrvatskoga, Opseg 1*, autor: *Vatroslav Jagić*, izdavač: *Brzofiskom A. Jakića*, poveznica: <http://goo.gl/mtpsbY>), primjerak pohranjen u knjižnici Sveučilišta Columbia, digitaliziran 16. siječnja 2009. (naslov: *Glasovi*, autor: *Vatroslav Jagić*, izdavač: *Brzotiskom A. Jakić*, poveznica: <http://goo.gl/FcwZID>), primjerak pohranjen u Knjižnici pokrajine Bavarske, digitaliziran 14. lipnja 2011. (naslov: *Gramatika jezika hèrvatskoga: osnovana na starobugarskoj slověnštini. Glasovi, Opseg 1*, autor: *Vatroslav Jagić*, izdavač: *Brzotiskom A. Jakića*, poveznica: <http://goo.gl/dm0dT0>), te primjerak pohranjen u Javnoj knjižnici New Yorka, digitaliziran 20. srpnja 2009. (naslov: *Gramatika jezika hèrvatskoga: Osnovana na starobugarskoj slověnštini*, autor: *Vatroslav Jagić*, izdavač: *Brzotiskom A. Jakića*, poveznica: <http://goo.gl/pM3Xg4>).

Posljednja od javno i u cijelosti dostupnih starih hrvatskih gramatika na usluzi *Google Books* je *Grammatica della lingua serbo-croata (illirica)* Pere Budmanija, objavljena u Beču 1867. Dostupan je primjerak pohranjen u knjižnici Sveučilišta Harvard, digitaliziran 20. rujna 2008. (naslov: *Grammatica della lingua serbo-croata (illirica)*, autor: *Pietro Budmani*, izdavač: *A spese dell'autore*, poveznica: <http://goo.gl/D71g8K>).

4. UMJESTO ZAKLJUČKA

U ovome radu navedene su stare hrvatske gramatike koje su na usluzi *Google Books* dostupne 1. ožujka 2014. godine. Uzimajući u obzir brzinu kojom *Google* digitalizira knjige te uzimajući u obzir njegovu financijsku moć, sasvim je opravdano očekivati da će broj dostupnih gramatika svakodnevno rasti te da će popis trebati redovito nadopunjavati. Nadalje, iako popis ne donosi bitne nove spoznaje, potrebno je istaknuti kako ih on svakako izravno omogućava i potiče te time ispunjava svoju svrhu. U konačnici se može još jednom istaknuti pretpostavka kako pretvaranje starih pisanih materijala u digitalni, besplatan, javno dostupni oblik otvara neslućene mogućnosti daljnje upotrebe tih materijala, upotrebe informacija koje se u njima nalaze za daljnje unapređivanje znanosti i produbljivanje spoznaja o vlastitoj kulturnoj baštini. Za vjerovati je kako će pristup digitaliziranim starim hrvatskim gramatikama svakako tu pretpostavku i potvrditi.

LITERATURA

Anić, Vladimir, Brozović Rončević, Dunja, Goldstein, Ivo, Goldstein, Slavko, Jojić, Ljiljana, Matasović, Ranko i Pranjković, Ivo. 2004. *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Zagreb: EPH, Novi Liber. <http://hjp.novi-liber.hr/>.

Ham, Sanda. 2006. *Povijest hrvatskih gramatika*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.

Katičić, Radoslav, Lisac, Josip, Kapetanović, Amir, Vulić-Vranković, Sanja, Stolać, Diana, Bratulić, Josip, Damjanović, Stjepan, Kuzmić, Boris, Frančić, Anđela, Samardžija, Marko i Matasović, Ranko. 2011.

Povijest hrvatskoga jezika. 2. knjiga: 16. stoljeće. Zagreb: Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti Croatica.

Katičić, Radoslav, Lisac, Josip, Vulić-Vranković, Sanja, Farkaš Brekalo, Loretana, Štebih Golub, Barbara, Vigato, Ivica, Bratulić, Josip, Žagar, Mateo, Ham, Sanda, Samardžija, Marko, Frančić, Anđela, Matasović, Ranko, Holjevac, Sanja i Stolac, Diana. 2013. *Povijest hrvatskoga jezika. 3. knjiga: 17. i 18. stoljeće.* Zagreb: Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti Croatica.

Kašić, Bartol. 2002. *Osnove ilirskog jezika u dvije knjige.* Prevela Sanja Perić Gavrančić. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Kašić, Bartol. 2005. *Osnove hrvatskoga jezika (Institutiones linguae illyricae).* Preveo Zvonko Pandžić. 2. izdanje. Zagreb, Mostar: Tusculanae editiones.

Klinčić, Ivana. 2011. "Opis tvorbe komparativa u gramatikama hrvatskoga kajkavskog književnog jezika". *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 37 (2): 423–442.

Marković, Ivan. 2011. "Hrvatske gramatike". http://www.hrvatskiplus.org/index.php?option=com_content&view=article&id=338:markovic-gramatike&catid=41:bibliografije&Itemid=48.

Moguć, Milan. 2009. *Povijest hrvatskoga književnoga jezika.* 3. izdanje. Zagreb: Nakladni zavod Globus.

OLD CROATIAN GRAMMAR BOOKS ON THE INTERNET

This paper gives a list of old Croatian grammar books which are publicly, free of charge and fully accessible for browsing, searching and downloading on the Google Books service. The goal of the paper is to encourage and facilitate further linguistic research.

KEY WORDS: *grammar books, digitalization, free access, Google Books.*